

RAZVOJ MARIBORSKE MESTNE VEDUTE

JOZE CURK

Mesta kot vozlišča človeške dejavnosti, iztrgane iz neposredne agrarne odvisnosti podeželja, so bila vse do sredine XIX. stoletja sklenjene urbanistične enote, ki jih je šele novejša doba razbila s tem, da je izločila meščanske hiše iz zaključenega urbanističnega ansámbla ter jih individualno osamosvojila. Z nastankom in razvojem sodobnega prometa predvsem železnice ter z začetki industrializacije se je začelo nekontrolirano razrašanje predmestij, nekdanja strnjena mestna podoba se je razblinila, mesta so zgubila svojo enovitost ter se spremenila v široko razpredene naselitvene organizme, ki so periferijo z zelenilom odrinili daleč od mestnih središč. Stara jasna ločnica med mestom in podeželjem, ki jo je navadno predstavljalo mestno obzidje, je izginila in z njo je razpadel tudi stoletni okvir mestnih vedut, ki jih je delal često slikovite in včasih kar romantične. Mesta so bila sicer jasno in ostro ločena od podeželskega okolja, vendar z njim tesneje povezana kakor danes, saj so bila manjša, vizualno dojemljivejša in predvsem prilagojena naravnemu okolju s finim posluhom za njegovo organsko zračenost. Mesta takrat še niso stremela po nadvladi pokrajine, ampak so se ji prilagajala, jo podzavestno dopolnjevala. V tej podzavestnosti leži čar slučajnega, enkratnega, kar je značilno za vsa stara mesta, jih individualizira ter dela mikavna. Stara mesta imajo historično pogojena svojstva, ki nas kljub modernemu času privlačijo, ker nam razodevajo krajevni značaj kot skupek vseh vzročnih konvergent, ki sta jih pogojila prostor in čas. Iskanje notranje podobe naselja je spraševanje po njegovi usodi in generacijah, ki so usodo nosile, je tipanje po mejah oblike in vsebine, ki se v njej najbolj skladno izražata, je iskanje virov podzavestnega ustvarjanja, pogojenega v zahtevah in ciljih vsakdanje nujnosti. V crescendo starih mestnih streh od pritličnih stavb do ponosnih zvonikov je mnogo elementarnega in nekaj telurškega je ujetega v sencah neizravnanih ploskev njihovih zidov. Tukaj še pripeva skozi človeško delo naturnost, ki oplaja njegove storitve in jih prepleta z vsemi atributi svoje obstojnosti, dajajoče starim mestnim predelom mnogo več človeške topline, kot jih premorejo moderne, racionalno komponirane, od narave in domačnosti odtrgane urbanistične koncepcije.

Ko so nastajala naša mesta, je bil človek še močno privezan na zemljo, kar tudi v

svoji meščanski arhitekturi ni mogel skriti. Življenjski interesi meščana so še vedno zajemali tudi polja in njive okoli mestnega obzidja ter gozdove po bližnjih gričih, ki so mu dajali življenjsko osnovo ter mu pomagali premagovati nastopajoče gospodarske krize. To dvojno življenje meščana se je kazalo tudi v delitvi njegove hiše na stanovanjski in gospodarski del, ležeča na obeh konceh dolgih ozkih mestnih parcel, značilnih za naša mesta, kjer so hoteli vsi interesi imeti svoje delavnice in prodajalne neposredno na tržni ulici oziroma pozneje na trgu. Tak način meščanovega življenja se je seveda preko oblike parcel kazal tudi v organizaciji mestnega tlorisa, katerega zazidanost se je zmanjševala od trga proti obodu, zasedenem navadno od zemljiškega gospoda, cerkve, plemstva in Judov. Parcelacija obrti se je razvila šele v poznejšem srednjem veku, ko so se razvile ulice, medtem ko je trg ostal slejkoprej središče trgovine in sejmov. Obzidje je prvotno predstavljalo samo strateško, pozneje tudi obrambno nujnost; mestna hiša pa ječasoma postala simbol mestne svobode in samouprave. Tako so se mesta v teku srednjega veka razvila iz trgovsko-prometnih in obrambnih žarišč v upravna in reprezentančno-simbolična središča družbeno organiziranih ljudskih skupin ter kulturna središča širših, geografsko ali etnično zaokroženih ozemelj.

Kulturna vsebina nekega mesta se navadno javlja že v njegovem realnem pojavu, v podobi, v kateri se nam kaže danes po preteku stoletij. Če si ogledamo Maribor v okviru razvojne tipike srednjeevropskih alpskih mest, lahko rečemo, da je šolski primer okoli trga nastalega urbanističnega organizma, ki je dobil kasneje svojo obrambno opravičljivo pravokotno lupino in s tem za stoletja določeno obliko svoje življenjske pozornice. To pozornico je meščan dopolnjeval s stavbami, s katerimi je nehote izražal svojo socialno-družbeno organizacijo in duhovno orientacijo. Z njimi je mestu podelil tako izrazito fiziognomijo, da je ostala veljavna skozi stoletja in jo šele polpretekla in moderna doba z novimi ideali gospodarskega, prometnega in gradbenega življenja polagoma spreminjata.

Pri Mariboru se ta fiziognomija kaže v gosto zazidani mreži pravokotno se sekajočih ulic in trgov, obdanih od meščanskih trgovskih in obrtnih hiš, ki se vzpenjajo po dravskih terasah od Pristana do Slovenske

ulice ter v obzidju, ki je sicer danes v glavnem odstranjeno, katerega poteze pa se jasno čutijo v tlorisu ali aeroposnetku mesta. Crescendo mestnih streh poudarjajo posamezni spomeniki kot izrazi socialnega in duhovnega miljeja meščana. Z njimi je mestna veduta dobila tiste arhitektonske poudarke, ki se jim meščan ni rad odrekel, ker so vidno prezentirali vlogo mesta v obdajajoči ga pokrajini. Ti elementi so: mestni grad kot izraz fevdalnega družbenega reda, mestna hiša kot izraz meščanske samozavesti in simbol mestne samouprave ter farna cerkev kot sedež cerkvene gosposke. Značilna je vloga teh treh elementov v okviru mestnega organizma: grad je pomaknjen v severovzhodni mestni ogel, kjer mu je določena važna strateško-obrambna naloga, mestna hiša stoji na trgu, katerega s svojo pojavo reprezentančno obvladuje, farna cerkev pa je umaknjena pred tržnim hrupom na stranski položaj, kjer je skupaj z drugimi cerkvenimi poslopji (župniščem, kaplanijo, mežnarijo, pokopališčem, gospodarskimi poslopji itd.) zavzemala severozahodni mestni predel.

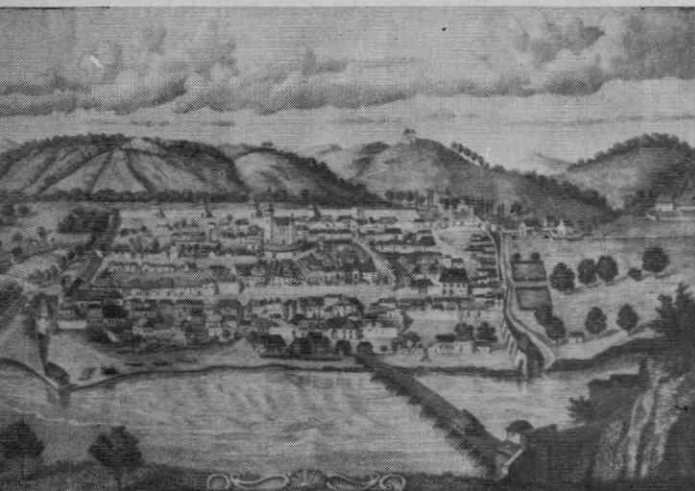
Glavno mestno veduto nudi pogled z juga. Do XIX. stol. sta to veduto zaključevala na zahodu minoritski samostan in na vzhodu mestni grad, obvladovali pa sta jo farna cerkev in mestna hiša. Tako je ostalo, dokler se niso začele nekontrolirano razvijati predmestne naselbine, ki so uničile idiliko neposredne mestne okolice, in dokler ni zrastel novi most, ki je staro mesto enostavno odrezal od sodobnega življenja ter uveljavil v mestni veduti popolnoma nove kompozicijske elemente. Seveda se je mestna veduta spreminjala tudi že preje, vendar samo deloma, saj je Maribor le polagoma zamenjaval srednjeveške oblike z oblikami baroka in klasicizma ter XIX. stol., a pri tem obdržal prvotni koncept, tako da je v bistvu še vedno srednjeveško mesto, ki se je le obleklo v sodobnejša oblačila. Iz gotske dobe so se nam ohranili farna cerkev, grad, Žički dvor, minoritski samostan in sinagoga, iz renesančne rotovž, iz baročne grajske arkade in stop-

nišče, Alojzijeve cerkev, kužno znamenje, Breunerjeva palača in Vetrinjski dvorec, iz klasicizma in bidermajerja hiša na Slomškovem trgu št. 4, stavba sedanje Umetnostne galerije, mnogo portalov in večina (sedaj predelanih) fasad, doba historičnih slogov je ustvarila gledališče s kazinom, škofijsko palačo, palačo KB (preje Mestne hranilnice), pošto, secesija Majerjevo hišo in Veliko kavarno, moderna doba pa več stavb na Glavnem trgu ter bančno palačo v Gosposki ulici.

Če gradbeni razvoj Maribora na kratko označimo, lahko rečemo: Srednji vek mu je dal osnovo s tem, da je razporedil stajbne enote ob pravokotno se sekajočih, mrežasto položenih ulicah in trgih in ga je obdal z obzidjem, ki mu je za stoletja dajalo veljaven zunanji izraz. Pozna gotika je ustvarila najstarejše ohranjene zidane hiše v mestu. Renesansa in barok sta razširila mestno jedro z zazidavo obrobni delov, pozni barok in klasicizem z bidermajerjem pa sta mu dala harmonično, ansamblsko interpretirano lice, ki je dočakalo sredino XIX. stol. Takrat se je začela perioda gradenj in prezidav, ki ni več ločila, kaj je lepo in gradbeno opravičeno. Stoletna uglašenost mesta je začela plahneti, pojavljale so se »moderne« izločbene fasade, nove gradnje so se individualizirale brez obzirnosti do neposredne okolice in mesto se je obdalo z brezoblično gmoto predmestij, ki so mu vzela njegovo nekdanjo arhitektonsko jasnost.

O zgodovinskem razvoju zunanje in notranje podobe Maribora imamo sorazmerno malo prič. Starejši opisi mesta so nenazorni, slike dostikrat nejasne, šablonizirane ali samovoljne, zaradi česar nam mestna podoba ostaja vedno nekoliko nejasna. Kljub temu pa poskušajmo vendarle rekonstruirati srednjeveško podobo Maribora, da nam bo služila kot osnova za nadaljnja izvajanja.

Posredno se Maribor prvič omenja l. 1147, ko je govor o gradu Gornjem Mariboru, čigar označba predpostavlja Spodnji Maribor, torej naselbino, ki se je razvila morda že v XI. stol. na mestu ugodnega prehoda preko Drave. V drugi polovici XII. stol. je Maribor za gotovo trg (l. 1181 se omenja kot oppidum) v prvi polovici XIII. stoletja pa mesto. Prvotni odprti trg se je razvil na dravski terasi nad mostom. Sedanja Koroška cesta je tvorila njegovo os, ki so jo obstopale preproste, gotovo lesene tržne hiše, medtem ko je farna cerkev s prosto razvitim ovalnim pokopališčem stala severno od njega. Ko je

Oljna slika v LA v Gradcu, avtografija v litografskem pretisku iz l. 1876

Maribor postal mesto, je dobil obzidje rombaste oblike, ki pa mu je bilo vedno nekoliko preohlapno, saj ga nikoli ni povsem napolnil; zaradi ugodne prometne situacije je bil zazidan le njegov vzhodni del z ghetom, medtem ko je ostal severozahodni del skoraj povsem prost.

Prvotni Maribor sta torej tvorili dve vrsti hiš, postavljenih navpično na smer lijakaste tržne ceste, na katere razširjenem vzhodnem delu je dominiral rotovž. Kasneje, ko so se razvile posamezne ulice, se je mestni organizem razširil, vendar je ostal njegov glavni urbanistični element še vedno trg, v katerem so bile vse njegove funkcije trdno zasidrane. Obstopale so ga adirane hiše s strmimi čeli, ki jih je renesansa nadomestila s kontinuiteto ravno zaključenih fasad s kapni. Dinamiko je nadomestila statičnost, ki ji je šele barok dal individualnejše oblike. Bidermajer — kot slog drobnega meščanstva — je ustvaril vrsto nezahtevnih toda prijetnih hiš, ki so s svojo skladnostjo harmonično izpopolnile mestno podobo, medtem ko se s historičnimi slogi začena razkroj občutka za urbanistično skupnost, za višjo celoto mestne podobe.

Ker so slike Maribora stare največ 500 let, je tudi podoba mesta, ki nam ga kažejo, že podoba zaokroženega, zrelega naselja, katerega organizem sicer ne miruje, ker ga življenjske potrebe stalno spreminjajo, je pa že trdno določen. Na vseh slikah mesta je jasna osnovna sestava gradbene podobe starega Maribora, ki jo tvorijo reka, obzidje z mestnim pomerijem in južni obronki Slovenskih goric kot razgibana folija, katere os tvori vertikalna dominantna farnega zvonika.

1. Najstarejša slika Maribora visi v Pokrajinskem muzeju v Mariboru ter nam kaže pogled s severozahoda na gornji grad, mesto in spodnji grad, ki ima že vse 4 ogelne stolpiče, nima pa še galerij niti prizidane Loretanske kapele. Slika podolžnega pravokotnega formata je o. pl. ter je nastala v drugi četrtini XVII. stol. Kaže nam severozahodni mestni ogel z odprtim okroglim stolpom, obzidjem, nizkim predzidjem in jarkom z varovalnim plotom. Obzidje ima ozke celine ter dve vrsti strelnic (zgoraj pokončne pravokotne, spodaj ključaste oblike), predzidje pa samo celine. Hišasta mestna vrata z mostom ob skrajnem desnem robu slike predstavljajo mogoče Koroška vrata, verjetneje pa bolj severno ležeča, samo pešcem namenjena manjša izpadna vrata. Nad nizkimi

meščanskimi strehami, ki se kažejo izza obzidja, se dviga visoko strmo čelo z okroglo lino. To je farna cerkev, katere prizmatični zvonik še pokriva originalna ranobaročna čebulasta streha iz l. 1624, ko ga je zgradil Paolo della Porta de Riva. Visoka dvonadstropna stavba med cerkvijo in vrati je nedoločljiva, a je najverjetneje staro župnišče, ki je bilo podrto leta 1890. V levi polovici slike so vidni gornji grad s pristavo in šempetrska cerkev. Zanimivo je, da je eden od 4 bakrorezov iz Vischerjeve Topographie zvesta kopija te slike.

2. Nekaj desetletij mlajša je oljna slika v LA v Gradcu, katere avtografija v litografskem pretisku iz l. 1876 (risal K. Haas, izdalo Zgodovinsko društvo Štajerske) se hrani v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Slika iz ca. l. 1670 nam kaže pogled na mesto z juga ter je za mestno topografijo gotovo najpomembnejši dokument XVII. stol., saj nam izredno nazorno in tudi dovolj kritično podaja mestno podobo pred barokizacijo. Mesto leži pred nami kot na dlani ter nam kaže enako osnovno urbanistično sestavo kot danes. Do njega vodi nizek, lesen most, čigar mostišče brani tabor, prvo tretjino pa zapira pritlična mitnica, pokrita s sedlasto streho. Mesto oklepa obzidje, ki je gotovo najvažnejši oblikovalec njegove podobe. Sodni stolp je za etažo nižji, ima ovalno zaključena vrata proti Pristanu, tri topovske strelne line ter stožčasto streho. Zaporni zid povezuje opisani stolp z renesančno bastijo, danes imenovano »Benetke«, katere ploščad je takrat nosila še leseno etažo. Južno mestno obzidje teče do minoritskega samostana, takrat enonadstropne, dvojne, 8-osne stavbe, preskoči na kurtinasti Žički dvor, se nadaljuje do »splavarskih« vrat zidnega tipa z etažo in maškuli, teče skozi nadstropno stavbo do »mesarskih« vrat preprostega zidnega tipa, nato skozi dve nadstropni stavbi, mimo Dravskih vrat hišastega tipa in ponovno skozi nadstropno stavbo, se močno vlomi, obstopa strmo teraso, poteka skozi si-

Votivna slika iz Nazarij iz l. 1680

nagogo ter se zaključuje pri Judovskem stolpu, pokritem s šotorasto streho. Ta stolp veže z bastijo, danes imenovano Vodni stolp, zid, katerega nosijo štiri razbremenilni loki.

Vzhodno obzidje, na katerega se naslanjajo hiše Vetrinjske ulice z dvorišnimi trakti, predirata zidna vrata s cinasto krono severno od Judovskega stolpa ter hišasta Graška vrata z barbakanom in dvižnim mostom. V severovzhodnem oglu mesta stoji mestni grad, ki že ima vse štiri ogelne stolpiče, Loretansko kapelo, južno fasado s čelom, podobnim tistemu na kapeli ter zahodno galerijo s posebno pultasto streho in stopniščnim stolpom; nima pa še nobenih upravnih poslopij okoli zunanjega dvorišča niti tkim. »Stanovanjskega« stolpa. Severno obzidje, na katerega ni naslonjena nobena meščanska zgradba, je posebno zaščiteno, saj ga varujejo kar trije večji in en manjši prizmatičen stolp ter polkrožna šala. Vsi trije večji stolpi imajo vrata v pritličju ter dve okni v nadstropju, pokrivajo pa jih piramidaste strehe. Zahodno obzidje ima v severnem ogalu šalo, na prvi tretjini podolžno pritlično stavbo s sedlasto streho, na drugi tretjini hišasta Koroška vrata z bastijo in mostom, končuje pa se ob Sodnem stolpu. Vzhodno in zahodno obzidje spremljata široka jarka, po katerih dnesu tečeta potoka.

Mestni predel med južnim obzidjem in Dravo, danes imenovan Pristan, je še skoraj nezazidan. V njem stoji le nekaj lesenih in dve zidani stavbi levo ter nekaj manjših in dve večji zidani stavbi, od katerih eno podpirajo trije oporniki, desno mostišča.

V osi samega mesta stoji farna cerkev, katere zvonik se zaključuje z dvojno strešico in majhno čebulo, torej z zaključkom, katerega je dobil po požarih l. 1648 in 1650. Cerkev obdaja ovalno obzidano pokopališče, na katerega vodita z juga dva vhoda. Pred cerkveno fasado stoji enonadstropno župnišče, ki je z lokom povezano s cerkvijo ter obdano z velikim pravokotnim obzidanim arealom, v katerem stoje razna gospodarska poslopja in hlevi.

Severozahodni del mesta je redko zazidan z majhnimi pritličnimi stavbami, med kate-

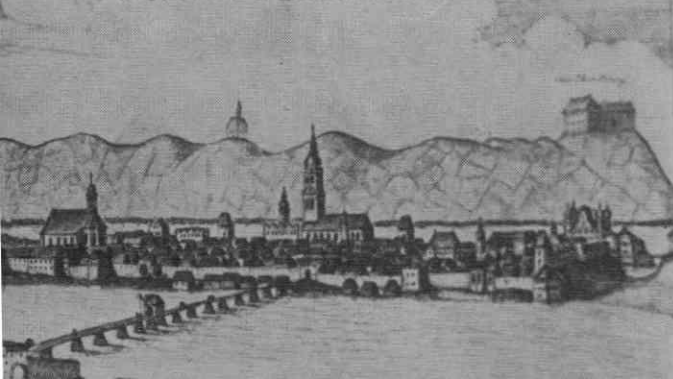
rimi izstopa le nadstropna hiša z dvema bifornima oknom ali arkadami ob današnji Orožnovi ulici, imenovana »črna kasarna«.

Severovzhodni del mesta tvorijo zazidane Slovenska, Barvarska in deloma Gosposka ulica ter Grajski trg. Hiše so večinoma pritlične. Na mestu današnje kavarne Astoria je še nezazidano, s cinastim zidom obdano zunanje grajsko dvorišče.

Mestni predel severno od Koroške ceste in Glavnega trga kaže vzdolž obeh nadstropne, večinoma triosne hiše, le na mestu današnje restavracije Koper visoko cinasto zidovje. Nekatere hiše na Glavnem trgu imajo lesene lope, tiste med Lekarniško in Stolno ulico pa srednjeveška trikotna čela. Rotovž krasijo štiri dekorativna čela z okuli, čebulasto ostrešeni stolpiček in balkon. Dvonadstropna stavba zahodno od njega ima cinasto zaključeno streho, ki se preko naslednje hiše poševno spusti do ozke Lekarniške ulice. Stavbi vzhodno od rotovža imata močna rizalita in lopi. Na začetku Gosposke ulice je vodnjak s kovano havbo zvonaste oblike. Proti vzhodu je trg zapirala dvonadstropna cinasta stavba — po vsem sodeč pogorišče — ter obzidani in deloma zazidani areal nadstropnega Tattenbachovega dvorca. Stavbe vzdolž Gosposke, Vetrinjske, Jurčičeve, Tkalske in drugih ulic so običajnega meščanskega tipa, od katerih ima tista na ogalu Jurčičeve in Vetrinjske ulice visoko streho z dvema linama. Sedanja Židovska ulica je vodila do že omenjenih zidnih mestnih vrat severno od Judovskega stolpa.

Mestni predel južno od črte Koroška cesta — Glavni trg—Židovska ulica je bil najgostejše zazidan. Na zahodu sta ga obvladovala minoritski samostan in Žički dvor s svojimi glavnimi in stranskimi poslopiji. Oba sta bila enonadstropna. Pravilno orientirana minoritska cerkev je imela čebulasto pokrit strešni stolpič. Od tod proti vzhodu vse do Dravske ulice sledijo nadstropne meščanske hiše, med katerimi sta dve cinasto zaključeni poslopijopogorišči ter tri s trikotnimi čeli ob Splavarski ulici. Poslopja ob južni stranici Glavnega trga visoko izstopajo, ker stoje na terasi nad Dravsko in Vojašniško ulico. Skupina stavb vzhodno od Dravske ulice je precej nejasna in deloma skrita za obzidjem. Tu je treba omeniti le sinagogo s tremi stopničastimi oporniki in nekakim okroglim obzidnim stolpom ter Judovski stolp. Na splošno je o organizaciji mesta moč dejati, da

STATT MARCHBURG.

ima iste ulične poteze kot danes, redko zazidan severovzhodni predel, večino hiš s podolžnimi in le nekaj s trikotnimi čeli ter precej pogorišč, za kar lahko smatramo vse ali vsaj skoraj vse cinaste stavbe brez streh.

Poglejmo še neposredno mestno okolico. V Koroškem predmestju stoji osem pritličnih stavb, od katerih so tri raztresene med njivami odnosno ograjenimi vrtovi, štiri pa se drže deloma skupaj ter tvorijo današnjo zahodno stranico Vodnikovega trga. V Graškem predmestju je treba omeniti kapucinsko cerkev brez zvonika, Ulrikovo cerkev s fasadnim zvonikom, ovalnim obzidanim pokopališčem in nadstropno cerkveno hišo in nekoliko dalje ob cesti stebrasto znamenje ter večjo nadstropno stavbo, obdano z ovalnim plotom v smeri današnjega glavnega kolodvora. Na gričevju severno od mesta stoji grad, dalje proti severozahodu pa cerkev sv. Urbana.

3. Zaradi nazornosti opisane mestne podobe se pri drugih slikah iz XVII. stol. ni treba ustavljati več kot toliko, da ugotovimo razlike med njimi, ki pa so večinoma rezultat netočnosti njihovih avtorjev. Zato lahko mestno veduto v knjigi »Salzburgische Chronik« Duckherja von Haslau iz l. 1666 preskočimo in preidemo kar k votivnima slikama iz Ruš in Nazarij, ki sta nastali leta 1680 in 1681.

4. Nazarska slika, nam nudi južni pogled na mesto, le da je gledišče nekoliko nižje kot pri sliki št. 2. Pri mostu je vidno zidano mostišče. Sodni stolp je brez strehe, sicer ima enako obrnjena vrata in tri strelne line. Pritlični minoritski samostan je premajhen. Splavarska vrata so stolpasta z mašikuli. Ostali potek obzidja je enak. Dravska vrata

so hišasta z mašikulom. Slede tri hiše, nato zagib obzidja vzdolž terase do sinagoge s prizidanim, čebulasto ostrešenim stolpom in Judovski stolp s šotorasto streho. Vodni stolp s paličastim zidcem ima značilno klinasto obliko. Obzidje pokriva opečna streha. V Pristanu je levo od mostu devet večinoma lesenih in pritličnih hišic, desno pa pet večinoma zidanih. Nadstropno hišo obteka lesen mostovž. Graška vrata pokriva cinasti plato. Zahodno od mestnega gradu s pet stolpiči že stoji »stanovanjski« stolp, drugih upravnih zgradb pa še ni. Ob severnem obzidju sta vidna dva stolpa s šotorastima strehama in s po dvema linama. Ob zahodnem obzidju je zopet pritlična stavba, katere funkcija ni jasna. Lepo so vidne vse ulice, ki povezujejo Koroško cesto in Glavni trg s Pristanom ter začenjajo s prehodnimi loki. Iz gmote pritličnih in nadstropnih meščanskih hiš izstopa farna cerkev z župniščem in povezujočim ju lokom, minoriti s čebulasto ostrešnim stolpičem nad $\frac{5}{8}$ presbiterijem, rotovž s tremi čeli z okuli in stolpičem, cinasto zaključeni poslopji zraven njega in čebulasto ostrešeni stolpič špitalske cerkvice sv. Duha.

V okolici mesta so vidni: na vzhodu kapucini s prav nizkim stolpičem in obzidanim vrtom ter Ulrikova cerkev z nadstropno cerkveno hišo, na severu pod Piramido in Stolnim hribom grajski pristavi, pod Kalvarijo Račji dvor z dvema manjšima poslopjema, na vrhovih omenjenih gričev grad, stebrasto znamenje in kapela, na zahodu pa manjša hiša z latastim plotom ob sedanji Koroški cesti.

5. Ruška slika je skoraj enaka prejšnji, le da ima gledišče še nižje in je zato manj jasna.

Risba neznanega Slezijca iz leta 1712

Medtem ko je bil na prejšnji sliki severozahodni del preklan, je na tej okrogel. Minoritski samostan je za spoznanje večji, iz mase meščanskih hiš pa poleg naštetih izstopa tudi stavba s tremi trikotnimi čeli zahodno od Splavarske ulice. V okolici mesta sta prikazana le hišica ob Koroški cesti in večje nadstropno poslopje v smeri sedanjega glavnega kolodvora.

6. Od štirih Vischerjevih bakrorezov prihaja za nas v poštev le tisti, ki nam kaže pogled na Maribor z juga in je moral nastati med leti 1681—1685. Obzidani tabor z dvema vrstama strelnic ima dvoje zidnih vrat. Na tretjini mostu stoji lesena stavba z dviznim mehanizmom. »Benetke« in odkriti Sodni stolp sta enaka kot na prejšnjih slikah. Sledita enonadstropni, devetosni minoritski samostan in Žički dvor s stolpastima kriloma. Obzidje z vrsto strelnic poteka nemoteno preko hišastih Dravskih vrat do cinaste, nadstropne, kot stolp predstavljene kurtine in dalje skozi sinagogo s strešnim čebulastim stolpičem do izredno vitkega Judovskega stolpa s šotorasto streho in pod njim ležečega Vodnega stolpa s topovskima linama v pritličju, paličastim zidcem in cinastim nadstropjem s piramidasto streho. Lepo je vidno vzhodno obzidje s šalastim stolpom v sredini dolžine, z Graškimi vrati z barbakanom in grajsko bastijo s piramidasto streho. Grad kaže pet stolpičev, visoko čelo, Loretansko kapelo ter prvič upravna poslopja zahodno od gradu.

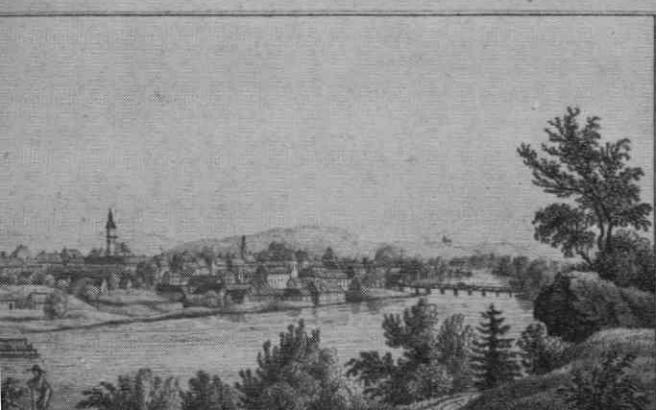
Od severnega obzidja sta vidna dva zelo visoka stolpa s šotorastima strehama ter ogelni severozahodni stolp s sedlasto streho in razgibanima čeloma. Iz brezoblične gmote meščanskih streh izstopajo pretirano poudarjeni posamezni pomembnejši objekti kot minoritska cerkev s $\frac{5}{8}$ presbiterijem ter čebulasto pokritim oktogonalm stolpičem nad njim, farna cerkev s fasadnim zvonikom, čigar gornji nadstropji sta oktogonalni ter pokriti s čebulasto-laternasto streho (kar je plod avtorjeve fantazije), rotovž s tremi celimi in dvema polovičnima trikotnima čeloma in čebulastim stolpičem, hiša odnosno

skupina hiš na ogalu Koroške ceste in Splavarske ulice s tremi celimi in dvema polovičnima trikotnima čeloma ter končno dvor, ki je stal na vzhodni polovici sedanjega Glavnega trga z visoko šotorasto streho in stolpastim rizalitom na jugozahodnem ogalu. V Pristanu so levo od mostiča dve zidani in štiri lesene, desno pa tri lesene hišice, sicer pa je ta mestni predel nezazidan. Isto velja za neposredno mestno okolico. Na Piramidi stoji grad, na Kalvariji pa kužna kapela s strešnim stolpičem.

7. Risba iz potovalne knjige neznanega Šlezijca iz l. 1712. Kaže nam pogled na mesto z juga in je komaj uporabna. V mestu se dajo ugotoviti le glavne stavbe, ker so čtevilčene in v tekstu navedene. Sodni stolp je brez strehe. Minoritsko cerkev so obnovili in obrnili. Baročni presbiterij je zamenjal gotskega, ob nastali vzhodni, glavni fasadi pa stoji prizmatičen zvonik s čebulasto-laternasto streho. Farni zvonik je nespremenjen, stopnišni stolpič pa je prestavljen na severno stran presbiterija. Rotovž poudarjeno izstopa ter ima predzidan prizmatičen stolpič. Drugi objekti: grad z mogočnim stolpom, cerkev Vseh svetnikov s čebulasto streho ter kapucini z nizkim stolpičem so nepravilno locirani ter niti približno ne ustrezajo resnici. Ovalno mestno obzidje oklepa vse mesto s kapucini vred ter se izgublja za Piramido z gradom na vrhu, ki leži vzhodno od mesta tik ob Dravi. Na Taboru se stiska skupina hišic okoli Magdalenine cerkve, v smeri proti Studencem pa je raztresenih nekaj posameznih stavb.

8. in 9. V knjigi »Gnadengeschichten der Marianischen Bildnuss... zu Marburg, Steier, 1753« je na naslovni strani bakrorez (izdelal ga je Herrmann v Gradcu), od katerega nas zanima le južni pogled na samostan z bližjo okolico. Enak pogled nam nudi tudi božjepotna podoba, bakrorez, katerega je izdelal Klaubert ter se je rabila v drugi pol. XVIII. stol. Kaže nam barokizirano samostansko cerkev s fasadnim stolpičem ter dvignjeni, dvonadstropni samostan, ki pravokotno obstopa dvorišče južno od cerkve. Samostanski areal obdaja obzidje, ki pod samostanom šalasto izstopa. Severno od cerkve se kaže skupina hiš med Žičko in Minoritsko ulico in med njimi ograjen sadni vrt.

10. Freska Jožefa M. Göblerja na stropu presbiterija minoritske cerkve v Mariboru iz l. 1777 nam kaže na zavitku, katerega drži

Ludwig-Folwarcznejeva litografija z iglo v stari Kaiserjevi suiti iz l. 1852

eden izmed angelov v rokah, pogled na jugozahodni del mesta. V ospredju teče Drava, na kateri počivajo trije privezani splavi. V pristanu stoje tri lesene hiše in nekaj kolib. »Benetk« in Sodnega stolpa ni videti, pač pa obe stavbi minoritskega samostana, ki tvorita skupaj deset okenskih osi, sta oprti s tremi oporniki in pokriti z ločenima strehama (zahodna s sedlasto, vzhodna z mansardno) ter Žički dvor z obema kriloma in obzidjem s štirimi nizkimi oporniki. Minoritska cerkev močno izstopa, ima sedanjo baročno fasado, ki prehaja v visok prizmatičen zvonik, pokrit s čebulasto streho. Iz gmote meščanskih hiš se dviga streha samostana in cerkve celestink s čebulasto pokritim zvonikom, nato Alojzijeva cerkev z manjšim stolpičem in zadaj gmota farne cerkve z že znano oblikovanim zvonikom.

11. Bakrorez, katerega je izdelal l. 1795 Tiefenthal, založil pa Martin Joseph Merzinger v Mariboru in so ga uporabljali za glavo pomočniških diplom med leti 1800 in 1828. Kaže nam pogled na Maribor z juga. Ker je gledišče zelo nizko, vidimo samo mestno panoramo, ki pa je vendarle poučna, ker je dobro podana. Okoli Sodnega stolpa, ki je še vedno brez strehe, so se zbrale majhne hišice in lope, »Benetke« so nespremenjene. Dvonadstropni minoritski samostan s cerkvijo, ki je že brez zvonika, tvori zaključeno, močno izstopajočo stavbno skupino. Okolica Žičkega dvora je nejasna. V Pristanu se je nabralo več zidanih odnosno lesenih pritličnih hiš. Stavbi ob Dravskih vratih ter usnjarne dalje proti vzhodu so nadstropne. Isto velja za hiše z mostovži, ki napolnjujejo prostor med usnjarnami in vzhodnim zidom z Vodnim stolpom, h kateremu se je že prislonila manjša stavba. Iz stavbne gmote mesta izstopajo Alojzijeva cerkev z jezuitskim kolegijem, farni zvonik s sedanjim klasicističnim zaključkom iz leta 1792., rotovski stolpič, svobodni dvor z mogočno šotorasto streho na sedanjem Glavnem trgu, izza katerega se kaže grajski stolpič, cerkev Vseh svetnikov (sinagoga) z zvonikom ter tik nad njo zvonik kapucinske cerkve. Na Piramidi je stari grad zamenjala kamnita piramida, na Kalvariji stoji kužna kapela. Mesto še vedno obdaja obzidje, ki pa ni več poudarjeno, pač pa je na južnem dravskem bregu izginilo utrjeno mostišče, katerega je nadomestila stavba, ki pomeni začetek zazidave sedanje Taborske ulice. Pod Vodnim stolpom je viden na Dravi

molin na čolnih, kakršne so uporabljali v Mariboru prav do konca XIX. stol.

12. Z Runk-Zieglerjevim koloriranim bakrorezom iz *Stöcklove suite* (ca. 1810) prehajamo v XIX. stol., ki je s pojačanim interesom za pokrajino močno razvilo vedutartstvo, toda realno podobo navadno romantično predelalo, pri čemer ni toliko pazilo na dokumentarno vrednost kot na prijetnost izvedbe. Naš bakrorez nam kaže pogled na mesto z jugozahoda. Desno je Tabor s cerkvijo in nekaterimi nadstropnimi hišami, levo pa mesto, ki se razteza od levega roba do sredine slike. »Benetke« so že dobile prizidke ter imajo deloma zidano etažo. Med njimi in Sodnim stolpom, ki je še vedno brez strehe, so zahodna Pristanska vrata preprostega zidnega tipa. Zahodna in južna stranica mestnega obzidja sta še v celoti ohranjeni, čeprav se že opaža njihov propad. Minoritski samostan z brezstolpno cerkvijo tvori zaključen stavbni kompleks, okoli katerega se grupira nekaj stolpastih hiš ter piramidasti strehi obeh severnih obrambnih stolpov. Sledijo nespremenjeni Žički dvor, izza katerega se kaže gmota farne cerkve ter cerkvice sv. Duha, Alojzijeva cerkev s kolegijem in stolpičem, rotovž s stolpičem, grajski stolp, gmota svobodnega dvora ter končno cerkev Vseh svetnikov z zvonikom, Judovskim in Vodnim stolpom. V Pristanu je zahodno od mostišča sedem mesnic in mitnica, vzhodno pa vrsta nadstropnih stavb, ki segajo prav do Vodnega stolpa. Pod njim in dalje po reki navzdol je vrsta mlinov na čolnih, v pristanu pa dva splava in velike skladovnice lesa.

13. Po opisanem bakrorezu je izdelana lesorezna kopija iz ca. l. 1815, ki je služila za glavo na cehovskih pismih. Kopija se drži originala z manjšimi spremembami. Stolpič cerkvice sv. Duha izgine, enako stolpič jezuitskega kolegija, pojavijo pa se kapucini z izredno visokim zvonikom s piramidasto streho ter čoln s splavom na Dravi. Lesorez je slabo izdelan ter kaže nevesčo roko.

14. Ludwig-Folwarcznijska (tudi barvana) litografija z iglo v stari Kaiserjevi suiti iz

l. 1832. Kaže nam pogled na mesto z jugozahoda. Ker je gledišče nizko in je mesto porinjeno precej globoko v sredino slike, se je spremenilo v gmoto hiš, ki je sicer karakteristično komponirana, a iz nje izstopajo le nekatere vidnejše stavbe: »Benetke« z zidano etažo, zahodna pristanska vrata, hišice okoli nevidnega Sodnega stolpa, minoritski samostan, Žički dvor, Alojzijeva cerkev, rotovž s stolpičem, stolpasti svobodni dvor, celestinski samostan z brezstolpno cerkvijo ter stolnica z župniščem. Mestnega obzidja ni več. V višini današnje brvi je na Dravi mlin na čolnih, pod mestom sta vidna Šempeter in Gorca.

15. Jeklorez (tudi koloriran) neznanega avtorja, katerega je rezal in tiskal W. Pobuda in je izšel v Schmidtovi knjigi »Steiermark« l. 1859. Kaže nam pogled na mesto z jugozahoda. Je svobodna kopija Runk-Zieglerjevega bakroreza, le da si je njegov avtor dovolil vrsto nepravilnosti: spremenil je streho farnege zvonika, Žički dvor je razdelil v tri ločene stavbe, Alojzijevo cerkev je spremenil v stolpasto stavbo, cerkveno ladjo Vseh svetnikov pa kar v stolp. Pristan, ki je že pri Runk-Zieglerju prevelik, je na jeklorezu zaradi slabe perspektive naravnost ogromen.

16. Podobna je litografija s kredo, katere avtor je neznan, izšla pa je na ovacijski listini dvornega svetnika F. Chr. Otta leta 1840. Kaže nam pogled na mesto z jugozahoda. Veduta, ki jo ovija ovalen venec bršljana, ne nudi nič novega.

17. Iz približno istega leta je litografija s kredo Josefa Kuwassega, ki je izšla v *Lampelovi suiti* v Gradcu. Kaže nam pogled na mesto z jugovzhoda. Mesto se pojavlja kot stavbna gmota, ki je precej kritično podana, samo da je v zahodnem delu prekratka. Dobro opazni so: Vodni stolp, vzhodno od njega stoječa večja nadstropna stavba, po strehi sodeč usnjarna, nato »Benetke«, zelo visoka minoritska cerkev s samostanom, Alojzijeva cerkev z rotovškim stolpičem, na desno gmota farne cerkve, še dalje kapucini s prizmatičnim zvonikom, ob robu pa vzhodna fasada gradu s preostalim stolpičem. Med naštetimi objekti se gnete množica me-

ščanskih hiš. V ozadju so vidni Studenci z Jožefovo cerkvijo, ob levem robu slike pa Tabor z magdalensko cerkvijo.

18. Litografija s kredo in barvnim tiskom neznanega avtorja, ki je izšla v *novi Kaiserjevi suiti* ca. l. 1845 pod številko XXI. Kaže nam pogled na mesto z jugovzhoda. Na levo je pot s kmeti in meščani, drevjem in grmovjem ter Taborom v ozadju, na desno je reka s Pristanom in mlini, mestom ter gorami v ozadju. Je podobna preje opisani veduti, zato je ne bom opisoval.

19. Litografija z iglo neznanega avtorja, a tiskana in izdana pri A. Leykamu v Gradcu ca. l. 1845. Služila je za glavo vinogradniških diplom. Mestno sliko obdaja venec, spleten iz vinske trte z grozdi, zgoraj je mestni grb, ob straneh predmeti iz vinogradništva in poljedelstva, spodaj pa uvit trak z napisom *Marburg*. Kaže nam pogled na mesto z jugozahoda, a ne pove nič novega.

20. Fotografija ing. M. Topolanskega iz l. 1848 nam kaže zahodno polovico Glavnega trga ter je nastarejša znana fotografija Maribora. Trg ima približno enako lice kot danes, le da še ni secesionistične Majerjeve hiše. Pred kužnim znamenjem stoji vodnjak, rotovž pa še ima nad okni nadstropja luneta-sta, profilirana polja.

21. Chapuyev jeklorez, katerega je rezal, tiskal in izdal Umetnostni zavod avstrijskega Lloyda v Trstu v priročniku »*Familienbuch des österr. Lloyd*« ca. l. 1854. Kaže nam pogled na mesto z jugovzhoda izpod takrat še lesenega železniškega mostu. Za razvoj splošne mestne slike ta jeklorez ni važen, zato ga ne bom opisoval.

22. Kaiser-Hallerjeva litografija z barvnim tiskom v *Paternonovi suiti* iz ca. l. 1855. Kaže nam pogled na mesto s severovzhoda. Spredej so njive, desno je na poti iz vinskih goric žena z deklico, v dolini so razstresene hiše in kolodvor, na levi je viden železniški most, na desno se raztezata Graško predmestje in mesto, onstran Drave se vidi kadetnica, zgrajena l. 1850-51, v ozadju se dviga Pohorje. V razvoju Graškega predmestja se jasno čuti tendenca mestne rasti v smeri proti kolodvoru, okoli katerega nastaja manjša stavbna skupina.

23. Jeklorez, katerega je risal C. Reichert, rezal Adlerjev zavod v Hamburgu, izdal pa A. Burger v tako imenovani *Burgerjevi suiti* l. 1856 v Gradcu. Kaže nam pogled na mesto

z jugovzhoda nad železniškim mostom. Levo je skupina dreves s Taborom v ozadju, desno pa reka s splavom in mesto. Lepo sta vidna Vodni in Judovski stolp, usnjarne, Alojzijeve cerkev ter stolpi rotovža, farne cerkve in kapucinov. Drugo je nejasno.

24. Jeklorez iste izdaje, le da nam kaže pogled na mesto s severovzhoda. Spredaj so travnati, levo grmičasti griči, na desno pa je okrogel tempelj. Spodaj se širi ravnina s posameznimi raztresenimi hišami, v sredini se razteza kolodvorsko predmestje, zadaj mesto, levo železniški most, za njim pa kadetnica. V ozadju se odpira Dravska dolina.

25. Litografija, ki jo je risal Reitter, litografiral Sandmann, izdal pa zavod Reiffenstein-Kösch leta 1861. Nudi nam pogled na mesto s severovzhoda ter je izmed vseh vedut sredine XIX. stol. najboljša. Desno spredaj je kmečka hiša, nekoliko za njo tempelj, v ozadju pa Kalvarija in Kobansko. Orešje in Melje sta še nezazidana, a že povezana s kolodvorskim predmestjem z današnjo Meljsko cesto. Železniški most je lesen. Tabor tvorijo: cerkev z dvonadstropnim župniščem, nekaj stavb okoli cerkve, troje nadstropnih traktov bolnice in kadetnica pod Pohorjem. V osredju je kolodvor s skladišči, za njim mestna stavbna gmota, v kateri se že pojavljajo tudi trinadstropne hiše, izstopajo pa stolnica, stolpa rotovža in gradu ter preveč severovzhodno pomaknjeni kapucini. Mesto se razvija proti kolodvoru, nasproti katerega je že zrastle velika stavba okrožnega urada (leta 1859).

26. Jeklorez, neznanih avtorjev, katerega je natisnil A. Wetteroth v Salzburgu in je izšel v Drobtinical, letnik XV. za leto 1861. Kaže nam severovzhodni pogled na mesto. Melje je še nezazidano, okoli kolodvora so zrastle skladišča in mlin. Dalje zadaj se širi mesto, v katerem se opazi stolnico, grad in drevored ob sedanji Gregorčičevi ulici. Mesto se je začelo razvijati proti kolodvoru, ne pa še proti današnji ulici Kneza Koclja. Preko Drave je gruča hiš okoli bolnice in Magdalenine cerkve, nato nekaj ob Ruški cesti ter okoli Jožefove cerkve na Studencih. Pod Pohorjem je opazna kadetnica. Ob levem robu slike vodi preko Drave stari železniški most.

27. Litografija z barvnim tiskom, ki jo je tiskal Th. Schneider v Gradcu, risal, litografiral in izdal pa C. Reichert v tako imenovani Reichertovi suiti l. 1865. Kaže nam pogled na mesto z jugovzhoda z desnega mo-

stišča železniškega mostu. Ne nudi nič novega, kaže pa razvoj mesta vzdolž levega dravskega brega proti železnici.

28. Litografija s kredno neznanega avtorja, ki jo je tiskal in založil A. Leykam v Gradcu ca. l. 1865 in je služila za kvartno pisemsko glavo. Kaže nam pogled na mesto z jugovzhoda izpod železniškega mostu, po katerem vozi vlak. Levi rečni breg obrašča topolov nasad, za katerim se kaže mesto, ki ne pove nič novega.

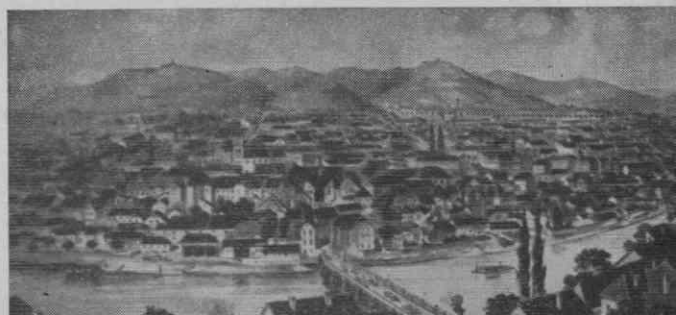
29. Litografija z iglo neznanega avtorja, ki jo je tiskal in založil A. Jančič v Mariboru ca. l. 1875 in je služila za oktavno pisemsko glavo. Kaže nam pogled na mesto z jugozahoda. Spredaj je rečni breg s hišico, grmovjem in drevesi, levo je reka s splavom, v ozadju je že sedanji železniški most na lokih, nad reko se dviga mesto, v ozadju je venec gričev.

30. Lesorez Riharda Püttnerja, ki ga je založil Kräner v Stuttgartu ter je izšel l. 1879 v knjigi »Unser Vaterland«. Kaže nam pogled na mesto z jugovzhoda izpod železniškega mostu. Levo je pot s korakajočim možem in ženo, desno reka z železniškim mostom in mlino na čolnih ob levem bregu, nad katerim se dviga mesto, ki ne nudi nič novega.

31. Lesorez Edvarda Adeja iz Stuttgarta, ki je izšel l. 1879 v Jankerjevi knjigi »Steiermark« na strani 175 in je točna kopija litografije v tako imenovani Reichertovi suiti. Isti lesorez je potem izšel še v časopisu »Oesterreichische Reichsbote«, letnik 1883, št. 27 in v »Illustrierter Führer auf der Südbahn«, letnik 1884, stran 44, na Dunaju.

32. Fotografija Maribora s severovzhoda, avtor foto-atelje G. Krapek. Čas nastanka ca. l. 1880. Osrednje posnetka zavzema nezazidano agrarno Orešje, le v bližini kolodvora že stoji Francov mlin. Preko proge so vidni kolodvor s stolpičem, za njim stavba okrožnega urada, še dalje zadaj realka, zgrajena 1870—72 itd. Mnogo je še nezazidanega. Tako predeli vzhodno od Kopališke, severno od Mladinske in zahodno od Strossmayerjeve ulice. Na Taboru onstran Drave so se zgostile stavbe ob obeh dovozih k mostišču ter okoli železniških delavnic.

33. Lesorez po fotografiji. Avtor neznan, tisk in založba Waldheim na Dunaju. Kaže nam pogled na mesto s severovzhoda. Spre-

daj vodi v mesto cesta, levo je reka z železniškim mostom, desno kolodvor z okoliškimi stavbami, v sredini ozadja pa mesto, ki pa ni posebno razločno. Lesorez je izšel v železniški izdaji »Conducteur« za leto 1883 na strani 287 in v »Illustrierter Führer auf den österreichischen Alpenbahnen«, 1884, na strani 37.

34. Litografija z barvnim tiskom po enaki fotografiji, kot je bila prejšnja, le da je slikovno polje večje ter zajema tudi Melje in okolico realke. Orešje in Melje sta redko zazidana. V sredini slike je kolodvor s stranskimi poslopji in Francovim mlinom. Okoli kolodvora se je nabralo več stavb kot zadnjih izrastkov mesta, razvijajočega se vzdolž sedanje Partizanske ceste. V ozadju se širi mesto, ki ga na severu omejujeta realka in grad. Litografija, ki jo je izdelal in izdal Leykam v Gradcu, je izšla v Janischevem »Topographisch-statistisches Lexicon der Steiermark«, II. zvezek, leta 1882.

35. Lesorez, podoben Püttnerjevemu iz l. 1879, nam kaže pogled na železniški most in mesto v ozadju. Gledišče je jugovzhodno. Kaj novega ne pove. Avtor je neznan. Založila ga je založba Orell Füssli & Co v Zürichu, izšel pa je v zbirki »Europäische Wanderbücher« 1884, št. 65-67, str. 46.

36. Slika olje-platno v stranskem oltarju na Gorci pri Mariboru. Upodobljen je Florijan, ki gasi mesto pod seboj. Gledišče je južno, vendar je mesto podano tako približno, da sliko, ki je nastala enkrat v drugi polovici XIX. stol., omenjam samo zaradi popolnosti seznama.

37. V stilu starih vedut sta izdelana oba tiska Karla Rabiča iz l. 1904, zato z njima zaključujem kronološko vrsto slik te vrste. Prvi, črno-beli, nam nudi pogled na mesto z juga. Preko streh Taborske ulice gledamo na Dravo z lesenim mostom, na Pristan, ki

je že enak današnjemu in na dvoriščne fasade hiš vzdolž Glavnega trga in Koroške ceste. Vidni so že Narodni dom in frančiškanska cerkev. Mesto se je že razvilo do kolodvora in železnice, ki jo je preskočilo, saj stoji Francov mlin že v sredi polagoma gostečih se stanovanjskih hiš. Malo zazidana sta še severni in zahodni del mesta, kjer se razvijata predela vil in manjših hišic.

38. Drugi Rabičev tisk je koloriran in nam nudi pogled na mesto s severa. Nazorno nam kaže, kako daleč se je mesto razvilo v smeri k obroblijajočim ga gričem v zadnjih desetletjih XIX. stol. Mestni predel med sedanjima Mladinsko in Tomšičevo ulico je skoraj prazen. Isto velja za predele zahodno od Strossmayerjeve ulice ter deloma za Melje. Mestno jedro se gosti. V njem nastajajo vedno večje hiše, ki dvigajo stanovanjsko koncentracijo, čeprav mesto še ne narašča skokovito. Manjkajo mu še večje upravne zgradbe, šole, kasarne in predvsem večja industrija. Tudi desni breg Drave je redko zazidan. Vidni so magdalenska cerkev, bolnica, kasarna, delavnice Južnih železnic in kadetnica. Pobrežje, Tezno in deloma Studenci so še nezazidani.

39. Če omenim še slikovni material, kažoč detaljne izseke iz mestne podobe, pa bodisi da ti izseki kažejo posamezne mestne predele, ulice ali samo hiše, spoznamo, da bi se dala s pomočjo ilustrativnega materiala napisati tudi podrobnejša študija o razvoju mesta samega in ne samo njegove podobe. Zaradi tematske in prostorne omejitve članka pa je seveda to v njem nemogoče.

Na dokumentarni podobi mesta so delovali C. Mayer (1846, 1855), E. Becker (1905), V. Moser (ca. 1905), C. Damianos (ca. 1900), E. Kaufmann (pred 1908), A. Wagner (1867), potem Gvajc, Stiplovšek, Kos, Polak, Golija itd. Ob tej priliki pripominjam, da je oljna

Kolorirana tiskana fotografija Karla Rabiča iz l. 1904

slika mestnega strelišča zahodno od Sodnega stolpa iz l. 1700, ki visi v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, falzifikat in da Krapekova fotografija dunajske oljne slike, ki prikazuje Marijo Terezijo, kako lovi ribe v Dravi zahodno od »Benetk«, ne kaže podobe »Benetk« in Tabora v drugi polovici XVIII., ampak kvečjemu v prvi polovici XIX. stoletja.

Razvoj mesta v XX. stol. je postajal vedno bolj dinamičen. Diktirali so ga spremenjeni ekonomski pogoji, predvsem nastopajoča industrija. Kljub dinamiki pa je ta razvoj bolje dokumentiran, kot je bil razvoj v XIX. stoletju. Uveljavila se je fotografija, ki je odrinila vse starejše grafične in tiskarske tehnike, ker jih je dokumentarno daleč nadkrilila. Mariborski arhiv hrani 6 albumov fotografij mestnih vedut in detajlov iz obdobja 1903 do 1913, Pokrajinski muzej tri aeroposnetke mesta, izvršene 19. oktobra 1913 z balona »Steiermark«, več posnetkov okolice starega mostu iz l. 1906, Slomškovega trga pred l. 1890, Grajskega trga pred l. 1908, Partizanske ceste v drugi polovici XIX. stol., ko so še stali kapucini in je bila južna stran ceste nezazidana itd. Vse našete fotografije, pomnožene s foto- in planoteko Mestnega gradbenega urada nudijo dragoceno pomoč pri obdelavi in analizi urbanističnega razvoja Maribora, ki je v teku XX. stol. postal največje industrijsko središče Slovenije.

Če ob koncu še enkrat preletimo urbanistični razvoj Maribora, kot smo ga mogli zasledovati po njegovi spreminjajoči se mestni podobi, spoznamo, da lahko v njem razlikujemo več etap kot dokumentov spremenjenih življenjskih in ekonomskih pogojev.

S požarom leta 1795 oziroma 1809 ter z opustitvijo in delno odstranitvijo obzidja se zaključuje prvo gradbeno obdobje. To obdobje je ustvarilo in oblikovalo mestni organizem, ki ga označuje geometričen obris, ozka dolga parcelacija in pravokotna ulična mreža. Obris je izraz srednjeveške defenzivne tehnike, ki skuša obrambno linijo čimbolj skrajšati in se zato približuje skoraj geometričnim oblikam. Parcelacija nazorno označuje notranjo organizacijo meščanovega življenja: na ulici dva- do triosna stanovanjska stavba z obrtno delavnico in trgovino, na koncu parcele kmečko-gospodarska poslopja z zalogami kmečkih pridelkov, lesa, živino itd. Pravokotna ulična mreža končno kaže na javno-organizatorično sposobnost takratnega človeka, saj je omogočala hitrejše gibanje po mestu, kar je bilo prometno pa tudi obrambo važno.

Z zgraditvijo Južne in predvsem Koroške železnice z delavnicami in kurilnicami se

s šestim decenijem XIX. stol. zaključuje drugo stavbno obdobje Maribora. To je doba, ko se je mestni organizem že otresel srednjeveškega zidnega oklepa in se začel polagoma razraščati v okolico. Do pojava železnice je bilo to razraščanje še počasno in obrobno, postavitev kolodvora pa mu je dala pospešek in ga določno usmerila proti severovzhodu in vzhodu. Ta doba je ustvarila zametke obkrožajočih, napol podeželskih predmestij, v katerih se je že nakazovala sedanja ulična mreža. Požar 1795 in 1809 ter tendenca po modernizaciji srednjeveškega in baročnega stavbnega fonda sta sodelovala pri nastanku klasicizirajoče fasade s kamnoseško poudarjenim portalom, ki naj da mestu sodobnejši videz. Značilno je vztrajanje pri prisvojeni stavbni tradiciji, ki traja vso opisano dobo in ki jo premagajo šele velike javne zgradbe (kadetnica 1850—51, okrožni urad 1859, realka 1870—72, gledališče 1852, kazino 1864, škofija 1858) zgrajene v historizirajočih slogih. Tem zahtevam ustreza tudi povečano občinsko komunalno delovanje, ki naj služi asanaciji in snagi mesta, zato se tudi predvsem omejuje na izvedbo kanalizacije (1862), uvedbo plina (1869), tlakovanje ulic in trgov ter urejanje pločnikov. Proti prahu se bore s kostanjevimi alejami, v predmestjih pa z brajdami. Kljub vsem tem »novotarijam« pa je bilo v mestu še vedno mnogo ostalin prejšnjih stoletij, celo s slamo kritih hiš in javnih vodnjakov.

Tretje stavbno obdobje obsega čas do prve svetovne vojne. Obrti, trgovini in zametkom drobnejše industrije se pridruži javna uprava, ki gradi v mestu velike objekte: vojašnice (v Melju in na Taboru), šole (moško učiteljske 1879, klasična gimnazija 1892, žensko učiteljske 1904, vinarska šola 1905, razne osnovne šole), javne zgradbe (Mestna hranilnica 1886, kaznilnica 1889, pošta 1894, sodišče 1898, okrajno glavarstvo 1912) potem vodovod (1901), klavnica (1901), javno kopalnišče itd. V tem obdobju je zrastel Narodni dom (1898) kot simbol borbe slovenstva z nemštvom in glavni most (1909—1913), ki napoveduje moderno dobo. Staro mestno jedro, ki se ga deloma zavrže v slumovstvo, deloma pa posili z vsakovrstnimi zahtevami sodobnega življenja, se obda z obročem industrijskih objektov in brezobličnih predmestij, ki tipajo ob glavnih vpadnih cestah daleč v podeželje. V mestnem jedru se načne stari hišni fond s komercialno izrabo v trgovsko-podjetniške namene. Pojavile so se izložbe, ki so pokvarile pretehtane mere fasad in vanje vnesle slabo adaptirane modernizacije. Poleg tega pa je ta doba promet zmotno

speljala v stari ulični sistem in se tako prisilila k celi vrsti nasilnih posegov v mestni organizem, ki mu je vzela mir in intimnost. Novih stavb ni prilagodila občutju okolja in stare je adaptirala brez posluha za njih skrite vrednote. Napačno pojmovana naprednost in modernizacija sta terjali nepotrebne žrtve, s katerimi ni prenehalo niti naslednje četrto obdobje, ki obsega čas med obema vojnama.

Izgradnja Maribora se je nadaljevala paralelno z rastočo industrializacijo in povečanim številom prebivalstva. Nastala je vrsta velikih stavb, ki se zaradi pomanjkanja regulacijskega načrta in boljših komunalnih pogojev drži obrobja starega mestnega jedra, čigar harmonična podoba se pospešeno razbija, kar se očituje v obravnavi njegove višinske nivele in posebno fasad. Na pomanjkanje regulacijskega načrta kažejo razraščena predmestja, ki so začela pritiskati na jedro, mu jemati neposredno naravno okolje in odrivati naravo v težko dosegljivo daljavo. Promet, ki je v tem času postal močan oblikovalni faktor mest, je vsiljen v mrežo ozkih ulic in majhnih trgov ter jih zatrpava. Jedro tega organizma je bilo namreč ustvarjeno v drugačnih življenjskih pogojih in se ne more kljub vsem koncesijam prilagoditi modernim zahtevam.

Doba okupacije pomeni zarezo v razvoju mestnega organizma. Ne samo da se je ustavila nadaljnja izgradnja mesta, tudi stari gradbeni fond je bil močno uničen. Povojna doba je ustvarila nove življenjske pogoje in s tem pospešila izgradnjo mesta v doslej neslutenem obsegu. V prvem desetletju se je gradnja v glavnem omejevala na obnovo poškodovanega fonda, kar pa se je gradilo, je

šlo v nepotrebno širino in s tem zelo otežilo mestno komunalno dejavnost. V zadnjih letih poskušajo odgovorni faktorji to popraviti, končni red pa naj bi prinesel pripravljajoči se urbanistični načrt. Njegove glavne postavke bodo: 1. pustiti staro mestno jedro ob strani, mu nameniti primerno funkcijo, regulirano gradnjo pa prenesti na zahod, deloma na sever in vzhod; 2. tranzitni promet usmeriti z izgradnjo novega mostu na rob starega mesta in s tem razbremeniti jedro ter 3. zaustaviti razraščanje predmestij in tako ohraniti normalno dosegljiv obrobni zeleni pas, ki je biološko nujen za splošno mestno življenje. Nadaljnji razvoj mesta prepuščamo mnogo obetajoči prihodnosti, dejstvo sedanosti pa je, da je staro mestno jedro še vedno življenjsko središče mesta in da ne bo še zlepa dalo tega primata iz rok. Naša naloga kot varuhov pozitivnih historičnih vrednot pa je, da to jedro kljub pokvarjeni podobi ohranimo prihodnosti kot dokument stvariteljskih in organizacijskih sposobnosti in kot rezultat stoletnega snovanja naših prednikov.

OPOMBE

G. M. Vischer: *Topographia Ducatus Stiriae*. Grätz 1681. — Josef von Zahn: *Stiria illustrata*. Graz 1882—1889. — C. Reichert: *Einst und jetzt. Sammlung steier. Städte, Burgen und Schlösser-bilder*, Graz 1863—1866. — H. Wutschnig: *Steirische Städte und Märkte in Reisebilderbuch eines Schlesiens 1710—1714*. Blf-Hmtkde 1941. — J. R. Janisch: *Topographisch-Statistisches Lexicon von Steiermark*. Graz 1878—1885. — Fr. K. Kos: *Minoritska cerkev in jugozahodni Maribor v 18. stol.* *Kronika slovenskih mest, Ljubljana 1934*, p. 208. — Zbirke Pokrajinskega muzeja, arhiva in študijske knjižnice v Mariboru.

